

تهران انتشار یافت (مستوفی، ج ۱، همان پیشگفتار، ص [۱]؛
مشار، ج ۳، ستون ۳۲۳۳). برای شناخت تاریخ اجتماعی دوران
قاجار، این کتاب منبعی ارزشمند و مرجع موثق برای
پژوهشگران به شمار می‌رود.

منابع: اخوان‌الصفاء، محاکمه انسان و حیوان از رسائل اخوان‌الصفاء،
ترجمه عبدالله مستوفی، تهران ۱۳۲۴ ش؛ عباس اقبال آشتیانی، «درباره»
شرح زندگانی من، یا، تاریخ اجتماعی و اداری دوره قاجاریه،
یادگار، سال ۲، ش ۱ (شهریور ۱۳۲۴)؛ محمد صدرهاشمی، تاریخ
جراید و مجلات ایران، اصفهان ۱۳۶۳-۱۳۶۴ ش؛ باقر کاظمی،
یادداشت‌هایی از زندگانی باقر کاظمی، به کوشش داوود کاظمی و
منصوره اتحادیه (نظام مافی)، تهران ۱۳۹۰ ش - عبدالله مستوفی، شرح
زندگانی من، یا، تاریخ اجتماعی و اداری دوره قاجاریه، تهران
۱۳۷۷ ش؛ خانبابا مشار، فهرست کتابهای چاپی فارسی، تهران
۱۳۵۲ ش؛ مجتبی مینوی، «درباره» شرح زندگی من، راهنمای کتاب،
سال ۶، ش ۱ و ۲ (فروردین و اردیبهشت ۱۳۴۲)؛ ناصح ناطق، کتاب
مستوفی و آذربایجان، تهران ۱۳۴۹ ش؛

Jane Henriette Magre Dieulafoy, *La Perse, la Chaldée et
la susiane...*, Tehran 1369sh.

/ فهمیه علی بیگی

شرح شطحیات ← بقلی، روزبهان

شرح صدر، اصطلاحی قرآنی و حدیثی به معنای
گشادگی دل و وسعت آن. شرح در اصل به معنای پاره و
جداساختن گوشت از استخوان و پهن کردن آن است. این واژه از
باب مَجاز در تفسیر و تبیین کلام دشوار و در توضیح امری
غامض نیز به کار می‌رود (← خلیل بن احمد؛ جوهری؛ راغب
اصفهانی، ذیل «شرح»). صدر در لغت به معنای اول، مرتبه
اعلاهی هر چیز (← خلیل بن احمد؛ ازهری، ذیل «صدر») و سینه
انسان است (← ابن فارس، ذیل «صدر»). اصطلاح شرح صدر،
کنایه از آمادگی انسان برای پذیرش اسلام یا کفر یا امری دیگر از
روی اختیار است (← طبری، جامع، ذیل نحل: ۱۰۶؛ طوسی،
ذیل انعام: ۱۲۵؛ فخر رازی، ذیل نحل: ۱۰۶)، اما بیشتر برای
پذیرش حق به کار می‌رود (← ادامه مقاله). مفهوم مخالف این
اصطلاح «ضیق صدر» و قساوت قلب است که مراد از آن اصرار
در نپذیرفتن حق و عناد با آن است (← انعام: ۱۲۵؛ زمر: ۲۲). از
پنج بار کاربرد این اصطلاح در قرآن (← محمد فؤاد عبدالباقی،
ذیل «شرح») فقط یک آیه، با تعبیر «مَنْ شَرَحَ بِالْكَفْرِ صَدْرًا»
(نحل: ۱۰۶) دلالت بر پذیرفتن کفر از روی اختیار دارد (←

دارد از جمله نقد وی از نحوه اداره کشور و عملکرد دولتمردان
در حوزه سیاست و اقتصاد و قضا مانند سیاستهای اقتصادی
علی اصغرخان امین‌السلطان* و نیز بی‌خبری آنان از واقعیتهای
کشور، و انتقاد از اعدام شیخ فضل‌الله نوری*، به‌رغم آنکه نظر
مساعدی به وی نداشت (← ج ۱، ص ۹۹-۱۰۰، ۱۰۶-۱۰۷،
۳۹۹، ج ۲، ص ۲۵۰-۲۵۲، ۲۸۹). همچنین انتقاد به نظر
دیولافوا^۱ درباره حلاج ایرانی (← دیولافوا، ص ۳۴۹-۳۵۱)، که
به‌اشتباه وی را نوازنده معرفی کرده‌است (← مستوفی، ج ۱،
ص ۱۰۱-۱۰۳، ج ۳، ص ۱۶۳، ۱۶۲-۱۶۱)؛ به‌نظر می‌رسد گفته
مستوفی در این‌باره صحیح نیست.

نثر کتاب سلیس و به‌دور از تکلفات منشیانه و به زبان
محواره‌ای صحیح است (اقبال آشتیانی، همانجا؛ مینوی،
ص ۲۳)، گرچه برخی از کلمات به‌قولی ناسازگار با زمان
نویسنده است (مینوی، ص ۲۴-۲۵؛ برای نمونه ← مستوفی،
ج ۱، ص ۴۵، ۶۹-۷۰، ۷۷، ۳۰۵-۳۰۶). غلط نوشتاری، حذف
افعال بدون قرینه، کاربرد برخی عبارات و کلمات مبتذل و
تعبیرات خاص یک طبقه یا یک دوره از دیگر اشکالات زبانی
کتاب است (اقبال آشتیانی، ص ۷۴؛ مینوی، ص ۲۵). درباره
محتوای کتاب نیز انتقاداتی شده‌است، از جمله تندروری مستوفی
درباره برخی از شخصیتها که اقبال آشتیانی (ص ۷۴-۷۵) آن را از
قول ادبا و شعرای عصر صفوی «ستم ظریف» تعبیر کرده‌است.
مستوفی در مقدمه جلد سوم (ص دو) به این انتقاد پاسخ
داده و آن را «ستم رفیقی» از سوی اقبال دانسته‌است. به نوشته
اقبال آشتیانی (ص ۷۴) مستوفی به مقام و فضائل برخی
شخصیتها از جمله میرزا علی‌خان امین‌الدوله*، میرزا حسن
مستوفی‌الممالک* و سید حسن تقی‌زاده* اعتنایی نکرده و فقط
به ذکر ضعفهای آنان بسنده کرده و دچار احساسات شخصی و
حزبی شده‌است. همچنین، گفته شده در کتاب وی به طبقات
مختلف مردم آذربایجان اهانت شده‌است؛ مؤلف در مقدمه جلد
سوم به این انتقادات پاسخ داده‌است (← ناطق، ص ۷-۱۰؛
کاظمی، ج ۴، ص ۱۰۹-۱۱۰؛ قس مستوفی، ج ۳، ص یک -
چهار، ۲۹۳، ۴۱۰). جلد اول و دوم شرح زندگانی من
نخستین بار در ۱۳۲۴ ش در تهران انتشار یافت. پیش از
این چاپ در ۱۳۲۳ ش، عباس اقبال آشتیانی قسمتی از
جلد اول (ص ۲۳۷-۲۴۵) مربوط به میرزا محمد رضا کلهر
را در مجله یادگار (سال ۱، ش ۷، دی ۱۳۲۳، ص ۴۵-۵۶) منتشر
کرده بود. مستوفی بر چاپ نخست جلد اول و دوم شرح
زندگانی من، توضیحات و حواشی اضافه کرد که در چاپ دوم
کتاب درج شد. چاپ کامل کتاب در سه جلد در ۱۳۲۹ ش در

1. Dieulafoy